

KAROLINA DOBROWOLSKA

Uniwersytet Warszawski

PRAWA REPRODUKCYJNE I SEKSUALNE W ONZ I ICH DOKTRYNALNE UWARUNKOWANIA

1. WSTĘP

Termin „prawa reprodukcyjne i seksualne” (ang. – sexual and reproductive health and rights, w skrócie SRHR) jest pojęciem, którego znaczenie wciąż pozostaje niedookreślone. Pomimo to, na forach międzynarodowych organizacji takich jak ONZ czy Unia Europejska dyskusje na temat przyjęcia powszechnego normatywnego standardu w dziedzinie praw reprodukcyjnych i seksualnych są stale ponawiane. Celem niniejszego artykułu jest próba zdefiniowania pojęcia „praw reprodukcyjnych i seksualnych” oraz wskazanie tego, w jaki sposób funkcjonuje ono w międzynarodowym dyskursie na przykładzie Organizacji Narodów Zjednoczonych – miejsca, w którym pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy. Rola konstrukcji „praw reprodukcyjnych i seksualnych” w polityce prowadzonej przez wymienione gremia jest coraz większa, stąd podjęcie tego tematu wydaje się zasadne.

Już na samym wstępie należy zaznaczyć, że zdefiniowanie tego pojęcia nie będzie możliwe bez identyfikacji nurtów myśli polityczno-prawnej, które za nim stoją. Wykazanie doktrynalnej genezy tego terminu jest konieczne do pełnego zrozumienia jego znaczenia oraz przewidzenia skutków jego wprowadzenia na grunt prawny. Istotne jest również to, że

prawa reprodukcyjne i seksualne jako termin funkcjonujący w obiegu międzynarodowym pojawiły się najpierw na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych i dopiero później zostały implementowane do języka, którym posługują się inne międzynarodowe organizacje, w tym Unia Europejska¹.

Tak, jak już zaznaczono na wstępie, kluczową kwestią dla pełnego zrozumienia pojęcia praw reprodukcyjnych i seksualnych jest jego kontekst ideowy. Z tych przyczyn, analiza rozwoju SRHR na forum ONZ zostanie poprzedzona identyfikacją nurtów myśli politycznej i prawnej, które stoją za tym pojęciem, szczególnie zaś tego, w jaki sposób koresponduje ono z postulatami ruchów feministycznych II i III fali². Fundamentalnym zagadnieniem poddanym rozważaniom będą kwestie dotyczące postrzegania przez przedstawicieli ruchu feministycznego ludzkiej płciowości, tego jak jej postrzeganie wpłynęło na sytuację kobiet w rozwoju historycznym i w jakim stopniu podejście to ukształtowało koncepcję praw reprodukcyjnych i seksualnych na gruncie prawnym. Kolejnym punktem pracy będzie przybliżenie funkcjonowania tego pojęcia na przykładzie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Kariera propagowanej na gruncie feminizmu koncepcji praw reprodukcyjnych i seksualnych w ONZ jest interesującą egzemplifikacją tego, w jaki sposób określone konstrukcje ideologiczne przenikają do polityki, tworząc

¹ Działania mające na celu włączenie go do głównych obszarów polityki unijnej są bardzo intensywne – w pierwszym półroczu 2015 r. w Parlamencie Europejskim przyjęto aż cztery rezolucje odwołujące się do tej koncepcji, por. więcej: Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 marca 2015 r. w sprawie postępów w dążeniu do równości kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej – 2013 r. (2014/2217(INI)); Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 lutego 2015 r. w sprawie rocznego sprawozdania dotyczącego praw człowieka i demokracji na świecie za rok 2013 oraz polityki Unii Europejskiej w tym zakresie (2014/2216(INI)); Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 czerwca 2015 r. w sprawie strategii UE na rzecz równości kobiet i mężczyzn w okresie po 2015 r. (2014/2152(INI)).

² Przyjęło się dzielić rozwój myśli feministycznej na trzy fazy: tzw. pierwszą falę, ukształtowaną w XIX w., walczącą o formalną równość kobiet i mężczyzn, w tym prawa wyborcze; drugą falę, której rozpoczęcie datuje się na lata 60 XX w.; oraz falę III (postmodernistyczną), której rozkwit przypadł na lata 90 XX w.

nowe formy prawne oraz w jaki sposób rzutują na interpretację tych, które już istnieją.

2. DOKTRYNALNE UWARUNKOWANIA KONCEPCJI PRAW REPRODUKCYJNYCH I SEKSUALNYCH

Koncepcja praw reprodukcyjnych i seksualnych nierozzerwalnie związana jest z ruchem feministycznym, szczególnie działalnością feministek tzw. II fali. Ruch feminizmu II fali zrodził się w latach 60 dwudziestego wieku w wyniku niespełnionych oczekiwań części środowisk kobiecych osiągnięciami sufrażystek. To wówczas zaczęły powstawać środowiska lobujące za „wyzwoleniem” kobiet, które miało mieć nie charakter reformatorski, jak dotychczas, lecz rewolucyjny. Jak wskazuje Rosemarie Putnam Thong, głównej przyczyny opresji kobiet feministki radykalnego nurtu zaczęły z czasem doszukiwać się przede wszystkim w systemie relacji między płcią biologiczną a płcią społeczno-kulturową³. Zgodnie z powstałymi wówczas teoriami, kobiety były pierwszą grupą w historii, która podlegała opresji⁴. Co więcej, opresja wobec kobiet została uznana za jej najgłębiej zakorzenioną w społeczeństwie formę, stąd wyzwolenie ukazano jako bardzo trudne zadanie, wymagające przemodelowania istniejącego ładu społecznego i nade wszystko świadomości ludzi⁵. Dla wielu feministek, szczególnie z tzw. nurtu radykalno-libertariańskiego⁶,

³ R. P. THONG, *Myśl Feministyczna. Wprowadzenie*, Warszawa 2002, s. 65.

⁴ O rodzinie, jako pierwotnej formie wyzysku i opresji pisał już F. ENGELS, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa (początki cywilizacji) w związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Kraków 1912.

⁵ Ibidem, s. 66.

⁶ Podziały na feministki liberariańsko-radykalne i radykalno-kulturowe dokonuje Rosemarie Putnam Thong. Wskazuje ona, podobnie jak inne badaczki, że główną osią sporu między tymi dwoma nurtami było spojrzenie na ludzką seksualność. Feministki radykalno-kulturowe w stosunkach seksualnych między kobietami i mężczyznami widziały pierwotne źródło opresji i dominacji, stąd postulowały upowszechnianie stosunków homoseksualnych między kobietami, były przeciwniczkami pornografii i prostytucji. Feministki libertariańsko-radykalne w normach obyczajowych i moralnych widziały źródło zniewolenia jednostek, dlatego dopuszczały każdy rodzaj ludzkiej

podstawowym czynnikiem warunkującym dyskryminację kobiet były sfery związane z seksualnością i prokreacją. Przedstawicielki tego światopoglądu postulowały całkowite wyzwolenie seksualne, postrzegając nakazy i normy moralne, społeczne, obyczajowe czy prawne jako wytwór patriarchalnego społeczeństwa, chcącego kontrolować jednostki⁷. W związku z tym, dla feministek takich jak np. Gayle Rubin, tym, co mogło wyzwolić zarówno kobiety, jak i mężczyzn od opresyjnych norm wynikających z płci społeczno-kulturowej, był permissywizm. Wszelkie ograniczenia i społeczne normy ograniczające swobodne wyrażanie seksualności postrzegane były jako represje i źródło zniewolenia. Esencjalne podejście do ludzkiej płciowości, uznające istnienie uniwersalnych i obiektywnie poznawalnych jej cech, jak i oparta na tym spojrzeniu cywilizacja zostały uznane od początku do końca za formę opresji. Swojego rodzaju ideałem kobiety wyzwolonej z seksualnych norm jest dla feministek nurtu radykalno-libertariańskiego „wiedźma” – kobieta niezależna, rewolucjonistka, zrywająca z „imperialistycznym, fallicznym społeczeństwem” ufundowanym na tradycyjnych wartościach i walcząca ze stereotypami⁸.

Afirmacja seksualnego wyzwolenia wiązała się z wrogością wobec funkcji prokreacyjnej kobiety – to właśnie w tej funkcji upatrywano bowiem nierównych stosunków władzy między kobietami i mężczyznami. Feministki bardzo radykalnie zatem sprzeciwiały się łączeniu stosunku płciowego z jego zasadniczym celem, czyli prokreacją. Konsekwencją takiego podejścia było dążenie do jak najdalej idącego seksualnego wyzwolenia i jednocześnie uzyskania całkowitej „kontroli nad ciałem”. Jaskrawymi przykładami tego, do jakiego stopnia feministki walczące o całkowite wyzwolenie seksualne niechętnie odnosiły się do macierzyństwa, są prezentowane przez Shulamith Firestone czy Marge Piercy

aktywności seksualnej, pod warunkiem zgody jej stron. Ponieważ ruch radykalno-kulturowy nie wpłynął w żaden sposób na postrzeganie ludzkiej seksualności w dokumentach organizacji międzynarodowych, analiza poglądów jego przedstawicieli zostanie w niniejszym opracowaniu pominięta, *ibidem*, s. 86.

⁷ A. FERGUSON, *Sex War: The Debate between Radical and Libertarian Feminists*, «Signs», 10.1/1984, s. 109.

⁸ R.P. THONG, *op. cit.*, s. 96.

postulaty „rewolucji biologicznej”. Firestone w swojej głośnej książce „The Dialectic of Sex”, odwołując się do marksistowskiego materializmu historycznego, wskazywała, że to nie klasa ekonomiczna, a „klasa” płciowa powinna być centralnym zagadnieniem badań nad historią dziejów. Dla Firestone społeczeństwo zostało podzielone na dwie różne klasy uczestniczące nie w produkcji, lecz w reprodukcji prokreacyjnej. Aby urzeczywistnić prawdziwą równość, konieczna jest zatem rewolucja biologiczna. Jak wskazuje Thong: „Podobnie jak Marks doszedł do konkluzji, że robotnicy do wyzwolenia potrzebują rewolucji ekonomicznej, Firestone dochodzi do wniosku, że kobiety do wyzwolenia potrzebują rewolucji biologicznej. Proletariat powinien przejąć środki produkcji aby wyeliminować system klas ekonomicznych, kobiety zaś powinny przejąć kontrolę nad środkami reprodukcji, aby wyeliminować system klas płciowych”⁹. Dla Firestone spełnienie związane z macierzyństwem to patriarchalny mit, a w naturalnej reprodukcji utrwalone są również inne „zła, a zwłaszcza występki posesywności, zawłaszczania” w odniesieniu do własnych dzieci¹⁰. Samo pragnienie posiadania dzieci autorka ta przedstawiała jako sposób mężczyzn na to, by przetrwało ich nazwisko czy własność. Stąd, w celu zrealizowania biologicznej rewolucji, postulowała likwidację instytucji macierzyństwa biologicznego, uczynienie sztucznej reprodukcji powszechnym sposobem rozmnażania i w konsekwencji, podobnie jak postuluje w swojej utopistycznej wizji Marge Piercy, zlikwidowanie biologicznej rodziny. Jak podkreślała inna przedstawicielka tego nurtu – Susan Oakley – pragnienie bycia matką, podobnie jak instynkt macierzyński to wynik sposobu socjalizacji dziewczynek¹¹, czyli utrwalonej przez patriarchalne społeczeństwo płci społeczno-kulturowej. Oakley zanegowała wartość macierzyństwa biologicznego, podobnie jak Firestone, przedstawiając je jako mit. Zdaniem tej autorki, dziećmi mogłyby zajmować się jacykolwiek dorośli, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, czy wręcz wspólnoty, a biologiczna więź nie powinna mieć żadnego

⁹ Ibidem, s. 98.

¹⁰ Ibidem, s. 98-99.

¹¹ Ibidem, s. 108.

znaczenia¹². Podobny pogląd przedstawiała Firestone, która wskazywała, że dorośli, gdyby nie pozostawali uwikłani w opresyjne normy kulturowe i społeczne, nie podchodziliby do posiadania dziecka jako do obowiązku, lecz z czasem sami zaczęliby szukać kontaktów z dziećmi, opierając je nie na relacjach biologicznych i hierarchicznych (rodzic-dziecko), lecz na przyjaźni. Jako jedną z możliwości przedstawiała ona np. wizję rzeczywistości, w której kilku dorosłych mogłoby się umówić, że przez określony czas będą zajmować się kilkorgiem dzieci, dzięki czemu kobiety zostałyby uwolnione ze znoju rodzenia i wychowywania.

Radykalny nurt feminizmu bardzo konsekwentnie odżegnuje się zatem od łączenia seksualności z prokreacją i z macierzyństwem w tradycyjnym rozumieniu, widząc w rodzinie opartej na biologicznych więzach instrument opresji i wyzysku kobiet. Oczywiście, postulaty zupełnej technologizacji procesu reprodukcji i uwspólnotowienia procesu wychowania wydają obecnie fantastyczne. Jednak już dziś coraz powszechniejsze staje się tzw. macierzyństwo zastępcze czy techniki wspomaganego rozrodu z tzw. ektogenezą włącznie¹³. Coraz bardziej też rośnie rola państwowej edukacji oraz opieki nad dziećmi, mające na celu maksymalne odciążenie kobiet i umożliwienie im pracy poza domem. Jednocześnie, część postulatów przedstawicielek radykalno-libertariańskiego nurtu zostało zrealizowanych, czego przykładem jest utworzenie konstrukcji praw reprodukcyjnych i seksualnych oraz umiejscowienie jej w ramach problematyki praw kobiet przez organizacje międzynarodowe takie jak ONZ czy UE.

¹² Ibidem, s. 109.

¹³ Por. głośny artykuł brytyjskiej bioetyk A. SMAJDOR, *The Moral Imperative for Ectogenesis*, «Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics», 16.3/2007, ss. 336-345.

3. PRAWA REPRODUKCYJNE I SEKSUALNE W ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

3.1. Prawo do planowania rodziny

Z końcem lat 60 ubiegłego wieku na fali ruchów wyzwolenia kobiet oraz rewolucji seksualnej w oficjalnych dokumentach ONZ zaczęła pojawiać się konstrukcja prawa rodziców do decydowania o liczbie potomstwa. Zmiana w postrzeganiu ludzkiej seksualności, jaka dokonała się w tamtych latach, sprawiła, że zaczęto oddzielać akt płciowy od prokreacji i – co za tym idzie – uznawać prawo do swobodnego dysponowania własnym ciałem za przejaw autonomii woli i tym samym za prawo człowieka.

Pierwszym oficjalnym dokumentem ONZ, w którym uznano, że istnieje coś takiego, jak fundamentalne prawo rodziców do decydowania o liczbie dzieci, była Proklamacja Teherańska, będąca uchwałą przyjętą na zakończenie pierwszej Światowej Konferencji Praw Człowieka ONZ w Teheranie¹⁴ z 1968 roku. Zwolennicy koncepcji praw reprodukcyjnych i seksualnych w tym zapisie widzą początek uznawania tej koncepcji przez organizacje międzynarodowe, choć oficjalnie pojęcie to zostało wprowadzone do międzynarodowego dyskursu dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w.¹⁵ W tym kontekście, prawo rodziców do decydowania o liczbie potomstwa sytuuje się jako jedno z praw reprodukcyjnych i seksualnych człowieka.

Podobna konstrukcja prawa do decydowania o posiadaniu dzieci i ich liczbie pojawiła się w Planie Działania wieńczącym Światową Konferencję Ludnościową w Bukareszcie (1974). Co ciekawe, odbiciem

¹⁴ Punkt 16 Deklaracji Teherańskiej, dokument przyjęty 2 kwietnia 1968 r. podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka ONZ w Teheranie sygn. U.N. Doc. A/CONF. 32/41 at 3, por. więcej: <https://www1.umn.edu/humanrts/instree/l2ptichr.htm>, dostęp 20 czerwca 2015 r.

¹⁵ International Conference on Population and Development Programme of Action adopted at the International Conference on Population and Development Cairo, 5–13 September 1994 – 20th Anniversary Edition, <http://www.unfpa.org/publications/international-conference-population-and-development-programme-action#sthash.DrDJT1pf.dpuf>, dostęp 20 czerwca 2015 r, s. 58 – 74.

postępujących przeobrażeń w sferach obyczajowości i postrzeganiu ludzkiej seksualności było nieco inne sformułowanie adresatów tego prawa – już nie byli nim rodzice, lecz dotyczyło ono ogólnie „par i jednostek”¹⁶. Obrazuje to stopniową adaptację treści feministycznych do prawnego dyskursu, której wynikiem jest nie tylko liberalizacja języka i podejścia do norm obyczajowych, ale także odmienne postrzeganie rodzicielstwa jako niekoniecznie związanego z życiem rodzinnym. Tak sformułowane prawo uzupełniono również możliwością dostępu do informacji i metod pozwalających z niego korzystać¹⁷.

Jednym z przełomowych momentów dla koncepcji praw reprodukcyjnych i seksualnych była mająca miejsce cztery lata później (w 1978 r.) Międzynarodowa Konferencja na temat Podstawowej Opieki Zdrowotnej w Alma Acie. Wynikiem Konferencji było przyjęcie przez Światowe Zgromadzenie Zdrowia (WHO) *D e k l a r a c j i z A ł m a A t y*¹⁸. Moment ten był znaczący dlatego, że to właśnie od tej Deklaracji prawo do decydowania o liczbie dzieci zaczęto umiejscawiać w kontekście szerszej pojętego prawa do opieki zdrowotnej. Jak można przeczytać w pierwszym punkcie Deklaracji, „zdrowie, które jest w pełni pozytywnym stanem fizycznym, umysłowym i społecznym, a nie tylko nieobecnością choroby lub niepełnosprawności, stanowi podstawowe prawo człowieka oraz (...) uzyskanie najwyższego poziomu zdrowia, jakie jest tylko możliwe, jest najważniejszym celem społecznym w skali światowej, którego realizacja wymaga działań wielu innych sektorów społecznych i gospodarczych oprócz sektora zdrowia.”¹⁹. Opieka zdrowotna została w cytowanym dokumencie określona jako zasadnicza opieka „...nad zdrowiem oparta na praktycznych, naukowo popartych

¹⁶ World Population Plan of Action, August 1976, Adopted by the World Population Conference Bucharest, 1974, Agency for International Development Washington, D.C. 20523, <http://www.population-security.org/27-APP1.html#C.1.f>, dostęp 20 czerwca 2015 r. pkt. B(f).

¹⁷ Ibidem, pkt 6.

¹⁸ Declaration of Alma-Ata. International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978, http://www.who.int/publications/almaata_declaration_en.pdf, dostęp 20 czerwca 2015 r.

¹⁹ Ibidem, punkt 1.

i społecznie akceptowalnych metodach i technologiach zapewniających powszechną dostępność jednostkom i rodzinom w kraju poprzez ich pełny udział i po kosztach, jakim społeczeństwo i państwo może podołać, aby utrzymać na każdym etapie ich rozwoju w duchu niezależności i samookreślenia.” Mając to na uwadze, stwierdzono, że jedną z usług wchodzących w skład tak rozumianej opieki zdrowotnej jest planowanie rodziny²⁰. Co za tym idzie, usługi w tym zakresie powinny być świadczone w ramach państwowej ochrony zdrowia.

Kolejnym istotnym zwrotem, będącym ewidentnym wynikiem działalności ruchów feministycznych, było uznanie prawa do planowania rodziny jako elementu zapobiegania i zwalczania dyskryminacji wobec kobiet i włączenie go po raz pierwszy do wiążącego traktatu międzynarodowego. Za ledwie rok po Konferencji w Alma Acie, pod egidą ONZ uchwalono Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (1979 r.)²¹, będącą pierwszym dokumentem międzynarodowym odnoszącym się w całości do problematyki równouprawnienia płci (wtedy jeszcze opisywanej jako sex). Co istotne, w Preambule Konwencji wyraźnie stwierdzono, że macierzyństwo i wkład w życie rodzinne kobiet powinien zostać należycie doceniony przez społeczeństwo i nigdy nie powinien być przesłanką dyskryminacji, jakkolwiek rola kobiet i mężczyzn w społeczeństwie powinna ewoluować. Choć więc w Konwencji liczne są przepisy afirmujące macierzyństwo²², to pojawiają się tam również stwierdzenia o konieczności zwalczania stereotypów oraz kulturowych wzorców zasadzających się na pojęciu niższości kobiet²³. Tego typu postanowienia stanowiły pewne nawiązanie do rozwijających się w ówczesnym czasie koncepcji płci społeczno-kulturowej, aczkolwiek nie formułowały jeszcze tak daleko idących stwierdzeń (pojęcie gender, czyli płci społeczno-kulturowej pojawiło

²⁰ Ibidem, punkt 3.

²¹ Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z dnia 2 kwietnia 1982 r.), http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Konwencja_w_Sprawie_Likwidacji_Wszelkich_Form_Dyskryminacji_Kobiet.pdf, dostęp 20 czerwca 2015 r.

²² Por. ibidem np. preambuła oraz art. 4 pkt. 2, art. 5 lit. B, art. 11 pkt. 2.

²³ Por. ibidem art. 5 lit. A, art. 10 lit. c.

się w międzynarodowym dyskursie w 1991 r i od tego czasu było i jest konsekwentnie stosowane w odniesieniu do problematyki równouprawnienia płci²⁴). W kontekście tematyki niniejszej pracy szczególnie istotne jednak wydaje się umiejscowienie w Konwencji p r a w r e p r o d u k c y j n y c h i s e k s u a l n y c h j a k o e l e m e n t u p o l i t y k i p r o r ó w n o ś c i o w e j – jest ono bowiem nader oczywistym ukłonem w stronę środowisk feministycznych, postulujących uwolnienie reprodukcji od seksualności oraz, co za tym idzie, uczynienie kobiet wyłącznymi „depozytariuszkami” własnego ciała, nie tylko w kontekście zgody na akt seksualny, ale przede wszystkim jako „wyswobodzenia” ich od wynikającego z niego w sposób naturalny macierzyństwa. Jak już była o tym mowa, feministki przedstawiają macierzyństwo jako pułapkę dla kobiety, stojącą na drodze jej wyzwolenia i realizacji swoich celów. Macierzyństwo i zaangażowanie w życie rodzinne kobiet w ogóle zaczęto postrzegać jako czynnik uniemożliwiający kobietom działalność publiczną, co w konsekwencji miało być głównym powodem petryfikowania się patriarchalnego systemu społecznego. Pod wpływem powyższych inspiracji w Konwencji umieszczony został więc artykuł 12, który w punkcie 1 stwierdza, co następuje: „Państwa Strony podejmą wszelkie stosowne kroki zmierzające do l i k w i d a c j i d y s k r y m i n a c j i kobiet w dziedzinie opieki zdrowotnej w celu zapewnienia im, na zasadach równości z mężczyznami, dostępu do korzystania z usług służby zdrowia, w t y m r ó w n i e ż u s ł u g z w i ą z a n y c h z p l a n o w a n i e m r o d z i n y.”²⁵. Wydzwięk powyższego ustępu został złagodzony poprzez wprowadzenie punktu drugiego, odnoszącego się do opieki okołoporodowej i konieczności jej zapewnienia przez państwo.

Podsumowując, Konwencja o Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Wobec Kobiet stanowi kamień milowy dla wdrażania postulatów ruchu feministycznego do obowiązujących traktatów międzynarodowych, w tym również dla formowania się koncepcji praw

²⁴ Por. więcej: Rekomendacja Generalna Komitetu CEDAW nr 17, 1991 r, dostępna pod adresem: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>, dostęp 20 czerwca 2015 r.

²⁵ Art. 12 pkt. 1 Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet...

reprodukcyjnych i seksualnych. Na mocy Konwencji utworzony został organ monitorujący wdrażanie jej postanowień – Komitet ds. Eliminacji Dyskryminacji Kobiet, wydający rekomendacje dla Państw Członkowskich²⁶. Ze względu na rozmiary niniejszej pracy, omówienie działalności Komitetu nie jest możliwe²⁷. Warto jednak zaznaczyć, że na przykładzie jego działalności widać ewolucję w spojrzeniu na kwestie związane z prawami reprodukcyjnymi i seksualnymi oraz dyskryminacją ze względu na płeć, jaka miała miejsce w ostatnich latach.

W kolejnych latach ewolucja koncepcji „prawa do planowania rodziny” przebiegała kilkoma torami. Przede wszystkim regularnie pojawiała się ona w dokumentach wieńczących ONZowskie konferencje ludnościowe, które problematykę tę odnosiły do kwestii związanych z demografią i – wraz z upływem czasu – ze zrównoważonym rozwojem i ekologią. Równocześnie, kwestia tę stawiano w odniesieniu do problematyki zwalczania dyskryminacji kobiet. I tak, w 1984 r. podczas Międzynarodowej Konferencji ONZ w Sprawie Ludności w Meksyku stwierdzono pilną potrzebę upowszechnienia dostępu do informacji, edukacji oraz metod pozwalających parom i jednostkom korzystać z prawa do świadomego macierzyństwa i ojcostwa. W dokumencie wieńczącym tę Konferencję po raz pierwszy podkreślono również konieczność zapewnienia młodzieży dostępu do edukacji i usług w tym zakresie²⁸. Jednocześnie rok później, podczas III Światowej Konferencji w Sprawach Kobiet mającej miejsce w 1985 roku w Nairobi, zwrócono uwagę na konieczność zbadania sytuacji dziewcząt i prewencji niechcianych ciąż wśród młodych kobiet w kontekście likwidacji i przeciwdziałania dyskryminacji wobec kobiet²⁹.

²⁶ Por. więcej ibidem, art. 17 i n.

²⁷ O działalności Komitetu CEDAW por. np. K. SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA, *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011.

²⁸ Report on the International Conference Population, 1984. Mexico City, 6-14 August., sygn. E/CONF.76/19, s. 24-26.

²⁹ The Nairobi Forward-looking Strategies for the Advancement of Women Adopted by the World Conference to review and appraise the achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace, held in Nairobi, Kenya, 15-26 July 1985, par. 158.

3.2. Pojęcie praw reprodukcyjnych i seksualnych w oficjalnych dokumentach ONZ

Zdecydowanie najważniejszym momentem dla praw reprodukcyjnych i seksualnych była Międzynarodowa Konferencja Dotycząca Ludności i rozwoju w Kairze (1994). To właśnie podczas niej, po raz pierwszy oficjalnie użyto określenia „zdrowie reprodukcyjne i seksualne” oraz „prawa reprodukcyjne”³⁰. W trakcie debaty nad wprowadzeniem tej terminologii zarysował się problem, który do dziś nie traci na znaczeniu, a mianowicie, czy w jego zakres pojęciowy wchodzi tzw. „prawo do aborcji”. Wówczas stworzenie konstrukcji „prawa do aborcji” zostało udaremnione poprzez sprzeciw licznych państw biorących udział w obradach³¹. Ostatecznie, w dokumencie wieńczącym konferencję znalazło się sformułowanie, że aborcja pod żadnym pozorem nie powinna być postrzegana jako metoda planowania rodziny, jakkolwiek, tam, gdzie jest ona legalna, powinna być bezpieczna³². Dokument ten był w późniejszych wielokrotnie przywoływany w kontekście dyskusji nad prawami reprodukcyjnymi i seksualnymi, a jego sformułowania różnie interpretowane.

Koncepcja „praw reprodukcyjnych i seksualnych” wymaga omówienia również w kontekście przełomowego dla ruchu feministycznego i jego postulatów wydarzenia, jakim była IV Światowa Konferencja ONZ w Sprawach Kobiet w Pekinie (1995 r.)³³. To podczas tej Konferencji po raz

³⁰ Punkt 7.2, International Conference on Population and Development Programme of Action...

³¹ JANE ADOLPHE, *'Gender' Wars at the United Nations*, «Ave Maria Law Review» 11.1/2012.

³² Punkt 8.25: „in no case should abortion be promoted as a method of family planning. All Governments and relevant intergovernmental and non-governmental organizations are urged to strengthen their commitment to women's health, to deal with the health impact of unsafe abortion²⁰ as a major public health concern and to reduce the recourse to abortion through expanded and improved family-planning services. Prevention of unwanted pregnancies must always be given the highest priority and every attempt should be made to eliminate the need for abortion”, International Conference on Population and Development Programme of Action...

³³ Platforma Działania przyjęta podczas Czwartej Światowej Konferencji w sprawie Kobiet, Pekin 1995.

pierwszy użyto sformułowania „gender” zamiast „sex” na określenie płci, co miało ogromne znaczenie dla późniejszego kształtowania się międzynarodowych regulacji prawnych w zakresie polityki równościowej. Jak czytamy w celu strategicznym H. 2 Platformy Działania, należy „Włączyć perspektywę kulturowej tożsamości płci (gender perspective) do ustawodawstwa, polityk publicznych, programów i projektów.”. Wprowadzenie tej terminologii było niewątpliwie inspirowane postulatami ruchów feministycznych, które, jak wskazano na początku niniejszej pracy, już w latach 70 XX wieku zaczęły posługiwać się kategorią płci społeczno-kulturowej, mającą być adekwatnym narzędziem opisu relacji zachodzących między płciami na przestrzeni dziejów. W odniesieniu do koncepcji praw reprodukcyjnych i seksualnych w Platformie Działania należy zwrócić uwagę na cel strategiczny o następującej treści: „[należy] Podjąć wrażliwe na kulturową tożsamość płci (gender) inicjatywy dotyczące przeciwdziałania chorobom przenoszonym drogą płciową, HIV/AIDS i problemów zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego”³⁴. Powyższe stwierdzenie jest kolejną ilustracją przenikania do frazeologii międzynarodowych gremiów feministycznej perspektywy ukazywania ludzkiej seksualności i reprodukcji jako jednego ze źródeł dyskryminacji kobiet w społeczeństwie.

Pojęcie praw reprodukcyjnych pojawiło się również przy okazji ustalania Milenijnych Celów Rozwoju i zostało włączone w zakres postulatu zapewnienia matkom odpowiednich świadczeń zdrowotnych³⁵.

3.3. Obecna dyskusja wokół praw reprodukcyjnych i seksualnych w ONZ

Niemniej, jak zostało to już zasygnalizowane wcześniej, dotychczas funkcjonujące pojęcie praw reprodukcyjnych uformowane na kanwie postanowień Konferencji w Kairze nie włączało w swój zakres „prawa do aborcji”. Kwestia ta wciąż jednak podejmowana jest na nowo – próby zrewidowania międzynarodowego konsensusu w tym zakresie są stale ponawiane zarówno na forum ONZ.

³⁴ Ibidem, Cel Strategiczny C.3.

³⁵ Milenijne Cele Rozwoju Narodów Zjednoczonych, Cel 5 B., <http://www.un.org/millenniumgoals/maternal.shtml>, dostęp 20 czerwca 2015 r.

Toczące się obecnie na forum ONZ dyskusje służyć mają zrewidowaniu dotychczas wypracowanego stanowiska, choć tym razem nieco bardziej okrężną drogą. Cele w Ramach Zrównoważonego Rozwoju (SDG) mają być częścią agendy zastępującej od 2015 roku wspomniane już Milenijne Cele Rozwoju. Kluczowe znaczenie dla koncepcji zrównoważonego rozwoju w jej obecnym kształcie ma Konferencja Narodów Zjednoczonych na temat Zrównoważonego Rozwoju z 2012 r. (nazywana Konferencją Rio+20). W wieńczącym ją dokumencie „The Future We Want”³⁶ zawarto nie tylko postanowienia natury organizacyjnej (dotyczące formy ustalania celów), ale również ustanowiono zasady, jakim powinny czynić zadość ustalone cele. Zgodnie z nimi powinny one być uniwersalne, globalne i dające się zrealizować w każdym państwie-stronie³⁷.

Na podstawie decyzji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 15 stycznia 2013 (nr. 67/555)³⁸, działającego w oparciu o artykuł 248 dokumentu „The Future We Want”, ustanowiona została Otwarta Grupa Robocza, której zadaniem było ustalenie katalogu Celów w ramach Zrównoważonego Rozwoju³⁹. Ustanowienie Otwartej Grupy Roboczej miało czynić zadość postulowanemu przez dokument „The Future We Want” inkluzywnemu i przejrzystemu charakterowi prac nad ustaleniem SDG⁴⁰. Grupa obradowała przez rok i w wyniku jej działań 18 lipca 2014⁴¹ przyjęty został raport końcowy z jej prac, który następnie dyskutowany był podczas Konsultacji Międzyrządowych (26 czerwca – 8 lipca 2015 r.)

³⁶ The Future We Want” – outcome document adopted at Rio+20, 2012, <http://www.uncsd2012.org/content/documents/727The%20Future%20We%20Want%2019%20June%201230pm.pdf>, dostęp 25 czerwca 2015 r.

³⁷ Ibidem, pkt. 247.

³⁸ Draft decision submitted by the President of the General Assembly, Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/67/L.48/Rev.1&Lang=E, dostęp 20 września 2015 r.

³⁹ Ibidem, pkt. 248.

⁴⁰ Ibidem, pkt. 75, 76.

⁴¹ Open Working Group proposal for Sustainable Development Goals, 2014, s. 9 i 11; <https://docs.google.com/gview?url=http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs%20Proposal.pdf&embedded=true>, dostęp 20 kwietnia 2015 r.

oraz poddany obradom podczas Szczytu ONZ (25-27 września 2015 r.), w wyniku którego raport został przyjęty.

Zawarte w dokumencie postanowienia można podzielić na dwa główne bloki tematyczne. Pierwszy z nich odnosi się do kwestii związanych bezpośrednio z ekologią i z ochroną środowiska, drugi zaś dotyczy zagadnień społecznych, w tym zdrowia oraz równouprawnienia rodzajów płci (w rozumieniu gender). W tym kontekście, jednym z postulatów dyskutowanych na forum Grupy była kwestia zdrowia reprodukcyjnego i seksualnego oraz praw reprodukcyjnych. Pomimo licznych kontrowersji związanych z tematyką SRHR, w przyjętym dokumencie pojęcie praw i zdrowia reprodukcyjnego pojawia się dwukrotnie – najpierw w ramach celu trzeciego dotyczącego zapewnienia zdrowego życia i promowania dobrobytu dla wszystkich w każdym wieku⁴², następnie w kontekście celu piątego – osiągnięcia równości rodzajów płci społeczno-kulturowych (gender equality) i wzmocnienia pozycji kobiet i dziewcząt⁴³.

Implementacja ustalonych przez ONZ Celów w ramach Zrównoważonego Rozwoju ma podlegać ewaluacji na podstawie określonych wskaźników. Podczas 46 sesji Komisji Statystycznej ONZ utworzono międzyresortową grupę ekspertów, której zadaniem jest opracowanie omawianych wskaźników⁴⁴. Niektóre wysuwane przez Agendy ONZ propozycje wskaźników pokazują jak silna jest determinacja środowisk feministycznych, aby wykorzystać umieszczony w projekcie SDG postulat upowszechniania praw reprodukcyjnych i seksualnych do promowania ich zamierzeń. Przykładowo, w kontekście celu 5.6 UNFPA wysunęła propozycję, by jego osiągnięcie mierzyć za pomocą odsetka państw zapewniających obywatelom gwarancje w zakresie dostępu SRHR oraz

⁴² Ibidem, Cel 3.7: By 2030, ensure universal access to sexual and reproductive health-care services, including for family planning, information and education, and the integration of reproductive health into national strategies and programmes.

⁴³ Ibidem, Cel 5.6: Ensure universal access to sexual and reproductive health and reproductive rights as agreed in accordance with the Programme of Action of the International Conference on Population and Development and the Beijing Platform for Action and the outcome documents of their review conferences .

⁴⁴ Terms of reference for the Inter-agency Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators, [http://unstats.un.org/files/IAEG-SDGs%20-%20Terms%20of%20Reference%20\(April%202015\).pdf](http://unstats.un.org/files/IAEG-SDGs%20-%20Terms%20of%20Reference%20(April%202015).pdf), dostęp 29 września 2015 r.

związanych z nimi edukacji, informacji oraz usług⁴⁵ (jako usługę należy rozumieć także aborcję). Z kolei mechanizmy monitorowania prawidłowego wykonywania usług medycznych, w tym procedur aborcyjnych, mają mierzyć ich dostępność i powszechność, która w optyce agend ONZ przekładać się ma na ich bezpieczeństwo. Należy podkreślić, że wobec braku powodzenia w ustanawianiu międzynarodowego prawa do aborcji na życzenie, organizacje feministyczne obecnie skupiają się na utworzeniu konstrukcji „prawa do bezpiecznej aborcji”. Zgodnie z wydanym w 2012 r. przez WHO raportem⁴⁶, uczynieniu aborcji „bezpieczną” służyć mają odpowiednie szkolenia wykwalifikowanych w tym zakresie pracowników medycznych, utworzenie odpowiedniej liczby placówek czy wreszcie edukowanie obywateli na temat ich praw reprodukcyjnych. Co więcej, w lipcu 2015 r. WHO wydała nowy dokument dotyczący „bezpiecznej aborcji”, w którym pojawiają się postulaty umożliwienia kobietom przeprowadzania aborcji farmakologicznej na wczesnym etapie ciąży we własnym zakresie czy dopuszczenia do wykonywania aborcji metodą próżniową przez położne, pielęgniarki czy lekarzy rodzinnych⁴⁷.

Niedookreślony charakter pojęcia zdrowia reprodukcyjnego i seksualnego oraz wprowadzenie „praw reprodukcyjnych” jako praw kobiet sprawiają, że przyjęcie SDG w proponowanej przez raport Otwartej Grupy roboczej formie może pozwalać na wywieranie w przyszłości nacisków politycznych na państwa, w których, co do zasady, aborcja jest zakazana, a ustawowe przesłanki przerwania ciąży mają charakter wyjątku.

⁴⁵ The Inter-agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators, List of indicator proposals, 11 sierpnia 2015 r., <http://unstats.un.org/sdgs/files/open-consultation-iaeg/Summary%20of%20Comments%20on%20Indicator%20Proposals%2025-9-15.pdf>, s. 32, dostęp 29 września 2015 r.

⁴⁶ World Health Organization, Department of Reproductive Health and Research, Safe abortion: technical and policy guidance for health systems, 2012, s. 74-78; http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70914/1/9789241548434_eng.pdf?ua=1, dostęp 20 kwietnia 2015 r.

⁴⁷ World Health Organization, Department of Reproductive Health and Research, Health worker roles in providing safe abortion care and post-abortion contraception, 2015, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70914/1/9789241548434_eng.pdf?ua=1, s. 6, 34, dostęp 15 września 2015 r.

4. ZAKOŃCZENIE

Współcześnie tocząca się debata dotycząca praw reprodukcyjnych i seksualnych jest wynikiem działalności środowisk feministycznych, które od lat 70 propagują pogląd o strukturalnej opresji ze strony społeczeństwa wobec kobiet, której podstawowym źródłem i obrazem są sfery płciowości i prokreacji. Śledząc rozwój instytucji międzynarodowych, począwszy od lat 60 ubiegłego wieku, widoczne jest stopniowe przenikanie postulatów ruchów feministycznych do dokumentów o różnym charakterze obowiązywania, począwszy od deklaracji, aż po wiążące traktaty. Jakkolwiek zdefiniowanie konstrukcji „praw reprodukcyjnych i seksualnych” wciąż jest niemożliwe ze względu na liczne kontrowersje wokół tego terminu, nie ulega wątpliwości fakt, że jego wprowadzenie jest wynikiem działalności środowisk reprezentujących libertariańsko-radykalny nurt feminizmu, wykorzystujących istnienie organizacji międzynarodowych do lobbowania na rzecz wcielenia w życie określonych koncepcji światopoglądowych.

Doktrynalne podłoże tej konstrukcji, a także ponawiane dyskusje dotyczące jej znaczenia dają pewną wskazówkę co do tego, w jakim kierunku może się ona rozwijać. Jako cechy, które już teraz ją charakteryzują, należy wymienić przekonanie o konieczności umiejscawiania problematyki związanej z seksualnością i reprodukcją w obrębie działań antydyskryminacyjnych (a zatem przekonanie o tym, że zła sytuacja kobiet wynika z faktu, iż istniejąca w społeczeństwie obyczajowość ogranicza ich swobodę seksualną oraz że seksualność wiąże się z prokreacją i macierzyństwem, które to z kolei nie pozwala kobietom na samorealizację rozumianą jako przede wszystkim spełnianie się w pracy poza domem) oraz działań na rzecz zrównoważonego rozwoju i ekologii (kontrola urodzeń i depopulacja prezentowane są przez niektóre środowiska jako konieczne w kontekście np. zmian klimatycznych). W zakres pojęciowy terminu „prawa reprodukcyjne i seksualne” wchodzi zatem prawo do decydowania o liczbie potomstwa (lub tego czy w ogóle je posiadać) i, co za tym idzie, prawo do stosowania metod planowania rodziny i edukacji seksualnej, a także prawo do korzystania ze swojej seksualności w dowolny sposób. Obecnie główna debata dotycząca praw

reprodukcyjnych i seksualnych toczy się wokół włączenia w zakres pojęciowy tego terminu aborcji, co środowiska feministyczne pragną uczynić przez argumentację o konieczności stworzenia bezpiecznych warunków do jej przeprowadzania. Wskazuje to na ogromną determinację tych grup politycznych, by zrewidować dotychczasowy kompromis zawarty przez państwa członkowskie ONZ w 1994 roku w Kairze.

Znamienne jest to, że przemiany w obyczajowości postulowane przez reprezentantki tej doktryny politycznej animowane są odgórnie, co wskazuje na problemy z odnalezieniem przez radykalne feministki poparcia dla swoich celów w społeczeństwie. Jest to zarazem spójne z przedstawianym przez nie założeniem o nieświadomości, w jakiej znajdować się mają kobiety uwikłane od urodzenia w patriarchalny i opresyjny względem nich system społeczny. Przekonanie o konwencjonalnym charakterze zarówno ról płciowych, jak i całej struktury społecznej, charakterystyczne dla większości nurtów feminizmu, wskazuje na ich głębokie zakorzenienie w myśli filozoficznej przyjmującej konsekwentny relatywizm za podstawę swoich rozważań.

SEXUAL AND REPRODUCTIVE HEALTH AND RIGHTS AT THE UNITED NATIONS AND THEIR DOCTRINAL BACKGROUND

Summary

The concept of *sexual and reproductive health and rights* still remains unclear in the international law regime. Despite the fact that during the United Nations International Conference on Population and Development in Cairo (1994), all UN Member States agreed that the term *sexual and reproductive health and rights* does not contain the “right to abortion,” one can observe continuous attempts to renegotiate the established consensus. The discussion on SRHR is exerting a great impact on the policy of international organizations and therefore it has a potential to create obligations on their Member States. The aim of this article is to present the history of the concept of “sexual and reproductive health and rights” and to analyze it in two aspects. First, the article elaborates on the doctrinal and ideological connotations of SRHR construction. It

shows how the SRHR construction derives from feminist theories that regard the spheres of procreation and sexuality as the main sources of inequality between men and women. Second, the article shows how feminist concepts of human sexuality have influenced and shaped the legal constructions of international treaties under the UN auspices.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, Organizacja Narodów Zjednoczonych, prawa reprodukcyjne, prawa seksualne, zdrowie reprodukcyjne, feminizm, równość, dyskryminacja, perspektywa *gender*, Cele Zrównoważonego Rozwoju.

Keywords: human rights, United Nations, reproductive rights, sexual rights, reproductive health, sexual health, feminism, equality, discrimination, gender perspective, Sustainable Development Goals.

Literatura:

- ADOLPHE J., 'Gender' Wars at the United Nations, «Ave Maria Law Review» 11.1/2012
- ENGELS F., *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa: (początki cywilizacji): w związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Kraków 1912
- FERGUSON A., *Sex War: The Debate between Radical and Libertarian Feminists*, «Signs» 10.1/1984, s. 109
- SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA K., *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011
- SMAJDOR A., *The Moral Imperative for Ectogenesis*, «Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics», 16.3/2007, ss. 336-345
- THONG R.P., *Myśl Feministyczna. Wprowadzenie*, Warszawa 2002.